

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נ, תשנ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שמותיו הולכים לפניו

על פעולתן של הוועדות למתן שמות מקומות בישראל בעת החדשה
ועל חלקו של זאב וילנאי בתחום זה

קריאת שמותיהם של מקומות ימיה כימות עולם: מיד לאחר הגירוש מגן-העדן – שם התמחה האדם תחילה בקריאת שמות לחיות ולעופות ("ויעדת שמות" של איש אחד ו...יחיד!) החל האדם תוקע יתדות בדרך נדודיו הארוכה ומותיר בה את עקבותיו – מקים ערים וקורא גם להן בשמות, וכמעשהו של קין: "ויהי בונה עיר, ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך" (בראשית ד, טז). במהלך הדורות נשתנו שמותיהם של מקומות מסיבות שונות, ואף המקרא מעיד על שינויים כאלה: **לזו** ששמה הוסב **לבית-אל** (בראשית כח, יט); **ליש** – **דן** (שופטים יח, כט); **קריית ספר** – **דביר** (שופטים א, יא) ועוד. גם דוד כינה את מצודת ציון לאחר כיבוש יבוס בשם **עיר דוד** (דברי הימים א יא, ה-ז), שהרי קריאת שם על מקום יש בה, בעיקר, הצהרת נוכחות. כך ניתנו בתקופה ההלניסטית שמות לועזיים לעריה המרכזיות של הארץ: פתולמאס היה שמה של עכו, סקיתופוליס – בית-שאן, פילדלפיה – רבת עמון ואפולוניה – רשף; הורדוס בנה את קיסריה וסבסטיה (לכבוד אוגוסטוס קיסר) ואת אנטיפטריס (על שם אנטיפטר אביו); והדריאנוס קיסר קרא לארץ פלשתינה ולירושלים – אליה קפיטולינה. המוסלמים החזירו, בדרך כלל, עטרה ליושנה – עכא, בייסאן, עמאן, ארסוף – אך הוסיפו לעשות שימוש באליה וסבסטיה, וכן בנו את רמלה ("חולית"), ואילו הצלבנים שבו וכינו את עכו בשם סן-ז'אן (יוחנן הקדוש, הוא יוחנן המטביל), ציפורי נקראה בפיהם לה-ספראן, ולוד נקראה סן-ג'ורג', על שם הקדוש בן המקום.

ראשית הטופונימיה (מתן שמות למקומות) העברית החדשה בארץ ישראל בשנת 1860, עם היציאה מחומות ירושלים העתיקה אל "משכנות שאננים" (הצירוף המקראי הקרוב ביותר הוא "משכנות מבטחים", ישעיהו לב, יח). מכאן ואילך נשאו מקומות היישוב שמות שנתנו המייסדים או המתיישבים עצמם, שמות שבאו לבטא את מגמותיהם ואת תקוותיהם או שהיו זיכרון

* יסודו של מאמר זה בהרצאה שנישאה במוזאון ארץ-ישראל בתל-אביב ב-5 בינואר 1998, ביום העיון לזכר פרופ' זאב וילנאי במלאות עשר שנים לפטירתו.

לבונים ולנדיבים שתמכו בבנייה ובהקמה. רובם צירופים מן המקרא (מקוה- ישראל, פתח-תקה, ראשון-לציון, נס-ציונה ועוד, וכן שמות בעקבות צלצולו של השם הערבי (גיאעונה - גיא אוני; מלחמיה - מנחמיה; ח'רבת כפרוריה - כפר-אוריה; ערטון - הרטוב), ואף השם הערבי המקורי עצמו בשינוי צורה קל (אום-טולא - מטולה [אשר כונתה תחילה "עם-תהילה"] ועפולה).

עד הכיבוש הבריטי (1918) כבר נמצאו בארץ-ישראל ארבעים וחמישה יישובים כפריים וכמאה שכונות ופרברים עירוניים בעלי שמות עבריים חדשים - ובכלל זה תל-אביב (על פי שם ספרו של הרצל "אלטנוילאנד" בתרגומו של נחום סוקולוב) ויצוין בדרך אגב ששם זה הוא אשר פתח את הפתח לשימוש בקידומת תל- בשמותם של יישובים שאינם יושבים על תל כלל ועיקר (כמו תל-יوسف, תל-מונד או תל-נוף).

בצד ה-Royal Geographical Society (החברה הגאוגרפית המלכותית) בלונדון, הוקמה בשנת 1919 ועדה לשמות גאוגרפיים (Permanent Committee on Geographical Names for British Official Use - ועדת קבע לשמות גאוגרפיים בשימוש רשמי בריטי). היא קבעה, בכל רחבי האימפריה, את צורתם הנכונה של השמות ואת תעתיקם לאנגלית. כוועדה מייעצת ל-PCGN מינה כאן בשנת 1922 הנציב העליון הראשון, סר הרברט סמואל, "ועדת שמות עבריים בפלשתינה (א"י)", שחבריה היו דוד ילין, יצחק בן-צבי ואברהם יעקב ברור. ברשימה הראשונה של השמות, שיצאה לאור מטעם ה-PCGN במאי 1924, נקבעו תחילה כללי התעתיק. במסגרת כללים אלו נקבע שֶׁ-ק הערבית תתועתק q, אך ק העברית - k (בעקבות ההגייה האשכנזית שאינה משמיעה ק נחצית), ומכאן התעתיקים El-Quds מזה ו-Kibbutz מזה ועוד. כן נקבע שֶׁ-ה הערבית ו-ה סופית בעברית, שאינן נהגות, לא תתועתקנה, ומכאן הכתיבים Ramle, Yehuda וכד'.

ענייני כתיב עברי העסיקו אף הם את הוועדה. כך, למשל, מספר א"י ברור על דרישת ה-PCGN לכתוב את השם **מרחביה** (הקיבוץ והמושב) בשתי מילים - **מרחב יח**, ככתוב: "מן המצר קראתי יח, ענני בְּמִרְחָב יָח" (תהלים קיח, ה). בסופו של דבר הוכשרה הצורה **מרחביה** בזכות צורתה של המילה כפי שהיא בסידורי התפילה הנפוצים (בסדר "הללי"), שכידוע לא הקפידו בהם ביותר על נוסח המסורה שבמקרא, ואף בזכות מעמדו הרם של "סידורי" הכנסייה האנגליקנית, שכל שינוי בו מחייב אישור מטעם הפרלמנט הבריטי... לשם **ח'אן-יונס** הציע דוד ילין את התרגום "חֲנוּת יוֹנָה", וכך הופיע שם עברי זה, יחד עם הצורה הערבית ותעתיקה הלועזי, מעל פתחיהן של משטרת ח'אן-יונס ותחנת הרכבת שלה.

ה־PCGN היא שאישרה אף את הכתיב **פלשתינה** מלשון המקיים את הזיקה לשם **פלשת**. אך את השם **ארץ-ישראל** היא קבעה בצדו (בניגוד לדעת ועדת השמות העבריים) בראשי תיבות בלבד ובסוגריים: "פלשתינה (א"י)". משהחלו לימים שידורי "קול ירושלים" (1936), אף ניתנה הוראה לקרייני השעה העברית להגות את השם העברי בראשי תיבותיו: אִי, כדי שלא לעורר את חמת הערבים...

שמות מטעם (1921 ואילך)

לאחר מלחמת העולם הראשונה החלה תנופת התיישבות על "אדמת הלאום". שטחי הקרקע הגדולים שנרכשו בשעתם בכספי אגודות התיישבות (בעיקר ממזרח אירופה) ונמצאו בתום המלחמה ללא בעלים, הועברו לרשות הקרן הקיימת לישראל. בנוסף על אלה הורחבה "גאולת הקרקע" ובבת אחת נרכשו "גושים" (חבלי ארץ שלמים) – כמו עמק יזרעאל (1921), עמק זבולון (1924) ועמק חפר (1929). היישובים החדשים "עלו על הקרקע" בצרורות, וכך החל שלב "השמות מטעם" – מתן שמות על פי החלטתה או אישורה של הקק"ל. השם הראשון שנקבע בדרך זו היה **קריית ענבים** (1921), שמה של הקבוצה שנאחזה בניסן תר"ף (1920) באדמת דָּלָב בהרי ירושלים. יסודו של שם זה בשמו של הכפר הסמוך **קְרִית אל-עֵנָב** (הידוע יותר בכינויו אבר-עיוש).

ועדת שמות היישובים (1925)

בשלהי תרפ"ה (1925) החליט הדירקטוריון של הקק"ל להקים את "ועדת שמות היישובים (על יד הקק"ל)". ועדה זו פעלה עד ימיה הראשונים של מדינת ישראל. בראשה עמד יו"ר הקק"ל, מנחם אוסישקין, ועמו מנהל מחלקת ההתיישבות שלה, עקיבא אטינגר, שלאחר פרישתו החליף אותו יוסף וייץ. משנפטר אוסישקין (תש"ב-1941), נבחר יצחק אלעזרי-וולקני (וילקנסקי) – ומטעמי בריאות בא במקומו, בתש"ט-1948, יוסף וייץ. כבר בישיבתה הראשונה של הוועדה (י"ג בתמוז תרפ"ה – 5 ביולי 1925) הובאו "דעותיהם של המתישבים בנקודות יישוביות שונות בנוגע לקביעת שמות למקומות, שהם יושבים בהם". בישיבה זו נקבעו ארבעה שמות חדשים "על אדמת הקק"ל": קלנדיה (נוסדה בשנת 1914 ונתחדשה כמושב עובדים ב־1922) נקראה בשם המקראי **עטרות**; להתיישבות דגניה ג' (1922) באדמת גיג'ר ניתן השם התלמודי **גיג'ר**; תל־עדס הייתה **לתל-עדשים**, והיישוב שקם ב־1914 בצד הכפר חיטין – ונתחדש ב־1924 כמושב עובדים של "הפועל המזרחי" – נקרא **כפר-חיטים** (בעקבות כפר חיטָא שבתלמוד הירושלמי).

בשנת תרפ"ז (1927), כששב זאב וילנאי מלימודיו בלונדון, הוא נתמנה כחבר הוועדה מטעם הסתדרות העובדים, בתור "מומחה מיוחד" (והוא אז בן 27 שנה בלבד!). באותה עת (תרפ"ח – שלהי 1927) הצטרף אל הוועדה גם אברהם יעקב ברור, שהקפיד מכאן ואילך לשמור על כל הדוחות שלה שנשלחו אליו, ובזכותו הם מצויים היום בגנוז ועדת השמות הממשלתית. היישוב הראשון שזכה בשמו בעקבות הצעת וילנאי היה **מגדיאל** שעל אדמת בְּיָאָר עֲדָס (בתחומי הוד השרון). בישיבה הראשונה שהדוח שלה נשתמר (י"א בכסלו תרפ"ח – 5 בדצמבר 1927), נרשמו במהלך הדיון דברי וילנאי לגבי שבעה יישובים:

1. לקבוצת "צריפין" אושר השם **מִזְרָע**, בעקבות כינויו הערבי של השטח. וילנאי מציין שהשם נזכר כבר בימי הצלבנים ונשתמר בשטח בשמה של "בִּיר מִזְרָע".

2. על **כפר-גדעון** מספר וילנאי כי השם נולד בעקבות כינויו הערבי של השטח – "רֹבַע אֶל-נִצְרָה" (בעצם: "רֹבַע אֶל-נֶאֱצְרָה" – 'חבל ארץ של נצרת'). "רובע" הזכירה למתיישבים בצלצולה את ירובעל, ומכאן השם **כפר-גדעון**.

3. ל"המושב היוגוסלבי" ניתן השם **בית-שערים**, בניגוד לדעת וילנאי שטען כי המקום מרוחק מדי (יותר מחמישה קילומטרים) מן האתר ההיסטורי (גם היום מתעקשים חברי **נִיָּן** לכנות את מושבם, שלא על דעת ועדת השמות, בשם "נֶעֶרָן", שהוא שמו ההיסטורי של האתר המרוחק תשעה ק"מ משם, וכן חברי **ניצני סיני** מוסיפים, על דעתם בלבד, לקרוא למושבם בשם "קדש ברנע", מהלך שלוש ק"מ משם!).

4. קבוצת "אחווה" נאחזה באדמת כְּנִיפֶשׁ (חִינְיָפֶס). וילנאי הסביר תחילה, כי פירוש השם בערבית הוא חיפושית קטנה ואילו "ארבעה רגעים ברגל במורד ישנו תל שְׂדוּד, שחוקרי PEF זיהו אותו כמקומה של שְׂרִיד בנחלת שבט זבולון (יהושע יט, ז)".

5. קיבוץ ב' של השומר הצעיר נאחז באדמת אבו-שִׁשָּׁה. בעקבות יקנעם ושפרעם שבאזור הציע וילנאי את השמות שוֹמְרָעַם או שְׁמֶרְעַם, ולחלופין – "משמר-יזרעאל" (לבסוף נתקבל השם "משמר-העמק", כהצעתו של אטינגר). יצוין שב-1934 שב וילנאי והציע את השם שְׁמֶרְעַם לקיבוץ ג' של השומר הצעיר שהתיישב בְּאֶדִי תְּנֶאֱרֶת (עמק חפר), אך גם שם זה לא נתקבל, והקיבוץ נקרא **גבעת חיים** (על שם חיים ארלוזורוב). השם שְׁמֶרְעַם חזר ועלה על ידי ברור, שהציע אותו כשמו של הקיבוץ **מחר** שהתיישב בסומסום, אלא שהוועדה העדיפה אז עליו את השם **גִּבְרָעַם**.

6. קבוצת "מרקנהוף", שאף היא ירשה תחילה באדמת מזרע, ביקשה לפיכך להיקרא **בית-זרע**. וילנאי ציין כי מקומם החדש, אום גיוֹנִי, שומר על השם הקדום "כפר גוֹן" ולפיכך ראוי הקיבוץ להיקרא בשם זה. הצעתו נתקבלה, אך

חברי הקיבוץ דחו אותה בכל תוקף ואף התנגדו לשם כפר-נתן (על שם נתן לסקי). מלחמה זו, הראשונה ב"מלחמות השם", נסתיימה בניצחון הקיבוץ. 7. לשתי חברות החסידים, "נחלת יעקב" של חסידי יבלונה ו"עבודת ישראל" של חסידי קוזניץ, הציע אוסישקין את השם **מגדל האר"י**. וילנאי טען שאין הקידומת "מגדל" הולמת את נופו המישורי של המקום, והציע "נוה האר"י" או "נוה חסידים". קלוזנר הציע שם שהוא צירוף מקראי, "קהל חסידים", ואילו אטינגר הסתמך על שמו של "תל הַרְבֵּג" הסמוך (היום: תל-רגב), שלדבריו פירושו "מלאך המוות"(!), והציע, על דרך ההיפוך, את השם **עמק ברכה**. לבסוף נקרא היישוב **כפר-חסידים**.

למושב על אדמת קוֹפִיָּה, שהתבסס בעיקר על הדריס, הציע וילנאי (בהסכמת המתיישבים) את השם "מטעאל", אך בסופו של דבר נקרא המושב **נטעים** (1932). לשני מושבים של חיילים משוחררים הציע את השמות **אביחיל** (1932) ו**חרב לאת** (1947), ושמות אלו אכן נתקבלו.

לא לחינם נהג וילנאי לכנות את עצמו "נוֹפֵךְ": את הצעותיו שאב לא רק מתוך עיון במקורות, אלא בעיקר מן הנוף עצמו, האנושי והגאוגרפי. לפני כל ישיבה היה יוצא אל המקומות הנדונים (אם לא ידעם כהלכה קודם לכן), כדי ללמוד מקרוב על טיב אנשיהם וסביבתם, וכך טבע בהם גם נופך מן הפולקלור המקומי. נוסף על "אגדות ארץ-ישראל", פרי עטו, הרבה וילנאי לספר בעל פה גם סיפורים אישיים מתחום מתן השמות: על מושב בית-הלל (על שמו של ד"ר הלל יפה), שמייסדיו נאלצו להתמודד עם קשיי המקום, סיפר שבעקבות שם הכפר לְאִזְהָה הסמוך נהגו לכנות את יישובם "לא זה!" (אף כי בסופו של דבר הם נטשו את המקום, והמושב נושם מחדש רק לאחר מלחמת העצמאות). במיוחד אהב לחזור על סיפורו של הקיבוץ שעלה בשנת 1943 אל **מְנַאָה** (בערבית: 'משואה, ציון דרך נישא'). וילנאי הוא שהציע לו את השם "רמיס", אך חברי הקיבוץ התנגדו לכך. להצדקת טענתם סיפרו מעשה בחבורת רווקים ממנרה, שהחליטו לנסות את מזלם בין בנות "חנה מייזל" (ביה"ס החקלאי בנהלל, המכונה בשם המנהלת שלו) ברמות נפתלי הסמוכה. פגש אותם אדם ושאל: מניין אתם? השיבו: אנחנו מרמיס! – ולאן מועדות פניכם? – לרמות! המאבק על השם נמשך עשרים שנה, ורק בשנת 1963 זכה הקיבוץ באישור שמו, אם כי בנוסח עברי – "מְנַאָה".

מלחמות השם

את דרכה של ועדת השמות ליוו, מטבע הדברים, מאבקים ואף "מלחמות" שחלקן נמשכות עד עצם היום הזה. ב-1943, כשהוקמו בצפון הנגב שלושת המצפים, זכה זה שבעֶסְלוֹג'י בשם הסמלי "תל-צופים" ושם זה אף צוין במפת

היישובים של הקק"ל משנת 1945. אך המתיישבים, שהיו חניכי "הנוער העובד", התנגדו לסיומת "צופים" והעדיפו את השם **רביבים**, כהצעת ברל כצנלסון, והוא כידוע השם שנתקבל.

המאבק הממושך ביותר היה מאבקו של היישוב "תל-עמל", ראשון יישובי "חומה ומגדל" (1936), שנכפה עליו השם "ניר דוד" (על שם דוד וולפסון). תחילה ניסתה ועדת השמות לפצותו בקריאת תל-עצי הסמוך בשם "תל-עמל" – אך רק בשנת 1986, שנת יובלו (!) של הקיבוץ, הוענק לו רשמית השם "תל-עמל", אף כי רק בסוגריים, כתוספת לשם "ניר דוד" (כמעט כמו הצירוף "פלשתינה [א"י]").

גם יישובים על אדמה פרטית פנו מדי פעם וביקשו את סיוע הוועדה בבחירת שמם. המתנחלים על אדמת אבו-קישק (ובכתיב נאמן יותר למקור: אבו-קֶשֶׁק) שעל יד רמתיים זכו מידה בשם "הדר" (1928), וכאות הוקרה "הפרישו כל אחד 20 מא"י [מיל ארץ-ישראלי] מכל דונם לטובת הקק"ל, לשם הרשמת הנקודה בשמה המאושר ב"ספר הזהב" (רמתיים, הדר ומגדאל מצויים היום בתחומי הוד-השרון). לעומתם דחו מתיישי "גבעת הרדאר" (1986) את השם העברי שהוצע להם "הר הדר", פן יזוהו עם "ההדר הבית" ר"י של זיבוטינסקי, ולפיכך שונה שמם במקצת ונקרא "הר אדר".

גם חברת "עיר שלום" ביקשה בשעתה (1928) לקבוע ליישובה שם קולע, ומן ההצעות השונות שהועלו בוועדת השמות היא בחרה בשם **רמת השרון**. מאידך, בקשת מנהל חברת האשלג, משה נובומייסקי, לקבוע למפעל שבדרום ים המלח שם עברי סביר במקום "סדום" (הנושא משמעות שלילית) נתקלה בסחבת ולא נענתה כהלכה. בסופו של דבר הציע חבר הוועדה, א"י ברוור, שם משלו למפעלים שבשני קצותיו של ים המלח: "רבת-אשלג הצפונית" ו"רבת-אשלג הדרומית". אולם במשך יותר משלושים וחמש שנה עשו שימוש בפועל בשם זה רק המוסדות, הספרים והמפות, בעוד שבשטח עצמו כמעט שלא באו שמות אלו לידי ביטוי.

עד קום המדינה, במשך עשרים ושתיים שנה, קבעה ועדת שמות היישובים 216 שמות: 42 מהם שמות היסטוריים, 87 סמליים ו-87 לזיכרון. הוועדה המשיכה לפעול בראשות יוסף וייץ גם בשנותיה הראשונות של המדינה, עד להקמתה של "ועדת השמות הממשלתית" באדר א' תשי"א (פברואר 1951). בשלוש שנים אלו היא קבעה עוד 198 שמות (65 היסטוריים, 100 סמליים ו-33 לזיכרון) – **מבמאבק** (לימים **אלוני-אבא**, בכור יישוביה של מדינת ישראל), ועד **מבטח** (לימים **ביצרון ונה-מבטח**). בסך הכול תרמה "ועדת שמות היישובים" שעל-יד הקק"ל 414 שמות חדשים.

הוועדה לקריאת שמות עבריים בנגב

ביוני 1949, עם תום מלחמת העצמאות, נתפנה דוד בן-גוריון לסיור בנגב המשוחרר ובאילת (שביקורו האחרון בה היה בשנת 1924). בצאתו מסדום דרומה הפריעו לו, כמסתבר, השמות הערביים שבדרך – וכך רשם אז ביומנו: "אילת, 11.6.49, י"ד סיון [תש"ט], שבת. ...יצאנו למרחבי הערבה... הגענו לעין-חוסב [חצבה – י"ז]... לעין-והבה [עין-יהב – י"ז]. מן ההכרח לתת למקומות האלה שם עברי – עתיק, אם ישנו, ולא – חדש!". בן-גוריון ידע היטב כי קריאת שמות כמוה כהכרזת נוכחות (כשם שעשה דוד המלך בשעתו, לאחר כיבוש יבוס, עת כינה את מצודת ציון בשם "עיר דוד"), וכבר ביום י' בתמוז (7 ביולי) של אותה שנה מימש את הרעיון והקים את "הוועדה לקביעת שמות עבריים בנגב".

עד כאן נקבעו בארצנו שמות עבריים ליישובים ולאתרים היסטוריים בלבד. בנגב – הקרוב כל כך ללבו של בן-גוריון – כמעט שלא היו אז יישובים עבריים. החלטתו לקבוע גם שמות גאוגרפיים רשמיים לעצמים בנוף הייתה לפיכך בחזקת חידוש גמור.

סמכותה החוקית של ועדת השמות לנגב הוענקה לה במכתב חוזר, שבו תבע ראש הממשלה מכל משרדי הממשלה להשתמש בשמות החדשים בלבד. בראש הוועדה עמד תחילה זלמן ליפשיץ (לימים – לוף), ולאחר פטירתו בא במקומו (ביום 31 במאי 1950) ד"ר אברהם בירן – שהיה באותה עת הממונה על מחוז ירושלים. ד"ר בירן מכהן כיושב ראש ועדת השמות הממשלתית עד היום. בתוקף הסמכות שהעניק לה בן-גוריון כשר ביטחון פנתה הוועדה גם אל לשכת הרמטכ"ל וביקשה ללקט לצורך עבודתה את "השמות והכינויים שניתנו על ידי חיילינו למקומות בנגב בשעת המסע [הצבאי לשחרורו] ובכל הזדמנות אחרת". ואכן, שמות אחדים מצאו כך את דרכם אל מפתו העברית הראשונה של הנגב. (ראוי לציין כי בקרב לוחמי חטיבת פלמ"ח – "הנגב", שהיה בלבם על בן-גוריון, מפרק הפלמ"ח, לא הניבה פנייה זו פרי רב.)

במשך עשרה חודשים ומשהו – משיבת הראשונה, ביום כ"א בתמוז תש"ט (18 ביולי 1949), ועד האחרונה שבהן, ב"ג בסיוון תשי" (29 במאי 1950) – קיימה הוועדה 29 ישיבות, כשלוש ישיבות מדי חודש, וקבעה במפת הנגב ודרומו של מדבר יהודה (עד קו אשקלון-עין-גד) 561 שמות עבריים. 124 משמות אלו הם שמות היסטוריים: לתל אֶל-פֶּאָרְעָה הוחזר השם המקראי **פְּרִיָּה**; ראס אֶרְדִּיָּה נקרא, בעקבות צלצולו, **הר ארדון** על פי שם הנזכר בתנ"ך (דברי הימים א ב, יח) וברשימת שישק מלך מצרים; גם ואדי אֶל-חֶדֶב ("נחל הזרדים") זכה, על פי רשימת שישק, בשם **נחל חֶדֶב** (בעוד כינויו הערבי של ההר הסמוך, ג'בל אוס-ג'ירד ["בעל הארבה"]) הוליד בצדו את השמות **גֹּבִי**, **גִּזְם** ו**וִּלְקָה**, ומכאן ההסבר המקובל והשגוי, כי **חגב** הוא שנשתבש במפה **לחדב**.

167 שמות הם תרגומי שמות ערביים, כגון עין-שיהאביה, שתורגם לעין זיק, ו-175 שמות נולדו בעקבות צלצולם של שמות ערביים: סיל עִמְרָאן נעשה נחל עמרם (ולמים ניתן בפתחו גם השם גבעת יוכבד); פִּיר אֶבְן-עוֹדָה הייתה לבאר עדה, וגִּבְל חִירוֹף ("כבש") הפך להר חריף. 75 הם שמות חדשים, כמו בקעת עובדה לוואדי עוקפי ("בעל העיקולים"). בכלל שמות חדשים אלו יצוינו תפרח וגילת – השמות שניתנו למושבים שנקראו תחילה ק"מ 104 וק"מ 107 (על-פי מניין הקילומטרים המנדטורי בכביש ירושלים-באר-שבע-עזה שבצדו הם יושבים). מלבדם נקראו כאן בצד "כביש הרעב" הנודע (הוא "כביש מרחבים") גם השמות פדויים, רִגֵן ומסלול – כולם שמות שנטל וילנאי מנבואת הנחמה שבישעיהו פרק לה.

ועדת השמות הממשלתית

ביום ל' באדר תשי"א (8 באפריל 1951) החליטה ממשלת ישראל לאחד את "הוועדה לשמות גאוגרפיים בנגב" שבראשות אברהם בירן עם "ועדת שמות היישובים על יד הקק"ל" שבראשות יוסף וייץ, וכך באה לעולם ועדת השמות הממשלתית. בוועדה זו פועלות במקביל שלוש ועדות משנה: הוועדה לשמות היסטוריים (יו"ר: פרופ' יורם צפירי), הוועדה לשמות יישובים (יו"ר: יהודה זיו) והוועדה לשמות גאוגרפיים (יו"ר: פרופ' נפתלי קדמון). ההצעות שמעלות ועדות המשנה מקבלות תוקף בישיבות המליאה של הוועדה. בִּגְרִיוֹן הוסיף לעקוב בעניין גם אחרי עבודתה של ועדת השמות הממשלתית. כשהתארח לימים בישיבת ועדת השמות, שב והודה לחבריה על "הלהט וההתעמקות שבוויכוחים ובדיונים, שאינם אלא צירים וחבלים של הולדת שמות מחדש במולדת, המשך של מעשי בראשית מימי קדם בהיווסד ארץ. כך נוצרו גם השמות בימי אבותינו!".

עד היום, במרוצת 75 שנות פעילותן של הוועדות השונות, נקבעו כ-7,000 שמות עבריים, חדשים ואף קדומים, ליותר מ-5,000 עצמים גאוגרפיים, ללמעלה מאלף יישובים, וכן למאות אחדות של אתרים היסטוריים. המרכז למיפוי ישראל (לשעבר: "מחלקת המדידות") מונה בכל אלה 6,800 שמות בתחומי "הקו הירוק"; 200 ביהודה, בשומרון ובחבל עזה; ועוד 12 נחלים, שראשיהם ביהודה, בשומרון ובחבל עזה ואגניהם התחתיים בתחומי "הקו הירוק".

זאב וילנאי נטל כל העת חלק פעיל בעבודת הוועדות הללו, ושמות רבים על מפת ישראל הם פרי הצעותיו. והרי כמה מהם: הר מירון (גִּבְל גִּרְמֶק, שנקרא לפני כן הר עצמון); חוסן וצוריאל שעל אדמות הכפר סוחמתא; כרמיאל בבקעת בית-כרם; אלמגור בחבל כורזים; פרזון ושדי תרומות שלרגלי הגלבוע (משני עבריו); אור עקיבא, לזכר ר' עקיבא, שהוצא להורג בקיסריה הסמוכה;

סביון (מלשון **סָב** – המקום היה אמור לשמש במקורו יישוב לעולים קשישים); **בְּקוֹעַ** שבראשה המערבי של "דרך בורמה"; **הר טייסים**, אתר אנדרטת חיל האוויר; **אורה** (ג'וֹרָה) ליד ירושלים; **פעמי תש"ז** במערב הנגב, שנקרא כך לכבוד "י"א הנקודות" שעלו על הקרקע במוצאי יום הכיפורים תש"ז; **בקעת עובדה ובקעת סיירים** – לזכר מבצע "עובדה"; **די זהב** (מתחנות יוצאי מצרים [דברים א, א], שמקובל לזהותה ב**דֶּהֱב**) ו**אופירה** (שרם א־שיח') שבסיני.

לא לחינם ייחד וילנאי בספרו האוטוביוגרפי "ואהבת לארצך כמורך" פרק הנקרא "תחביב – שמות מקומות" שבו הוא מספר על השמות שהם פרי רוחו. בפרק זה הוא מנה רק 25 שמות מתוך רשימה ארוכה בהרבה. חידוש שמות היה בראש מעייניו של וילנאי, ואף על פי כן בערך "וילנאי" שבכרך "חוקרים ותיירים" של האנציקלופדיה "אריאל" הוא לא הזכיר את ספרו "שמות יישובינו" (שעבודתו לתואר דוקטור שימשה לו בסיס). משום מה הוא לא מנה בערך זה עוד רבים מספריו ובהם, למשל, "תולדות הערבים והמוסלמים בארץ-ישראל" (פרי לימודיו בלונדון) ובעיקר ספרו הגדול והחשוב "אגדות ארץ-ישראל". נראה כי וילנאי הסתפק בכך ש"שמו הלך לפניו", ולפיכך הוא לא טרח להלל ולשבח את עצמו.

וילנאי הקפיד מאוד על צלצול שמו החדש של מקום ועל צורתו כדי לעשות קליט ולסגלו בפי העם. בימיו האחרונים, בהיותו על ערש דווי, השביע אותי לעשות ככל יכולתי למניעת אישורו של השם **רְעוּת** שבחבל מודיעין מחשש פן בכתוב בלתי מנוקד יהגו אותו "רְעוּת"! מיד לאחר פטירתו הבאתי את בקשתו אל מקימי רְעוּת וניסיתי לשכנעם לכנות את המקום "נופית" – לזכרו של וילנאי, שנהג, כאמור, להגדיר את עצמו "נופן". אזור מודיעין נראה לי מתאים במיוחד להנצחת שמו של וילנאי שכן בראשית דרכו הוא הוליך אחריו טוילים המוניים אל "קברי המכבים" ואף ספרו הראשון (בשנת תרפ"ה [1925]) היה "כפר החשמונאים". לצערי, לא נענתה בקשתי להנציחו בחבל זה. השם **נופית** אומץ (ללא קשר אל וילנאי) בידי מתיישבי פִּי נֶר שבגליל התחתון (על שם לודביג פִּינֶר, מראשי תנועת האיחוד החקלאי וחברת רסקו), שביקשו להחליף את שם יישובם.

הערת העורך (לעמ' 40): מסורת כתיבת **מרחביה** בתיבה אחת קדומה היא מאוד וכבר חז"ל נחלקו בה, ראה פסחים ק"ז ע"א וכן מנחת שי בתהלים על אתר ובשמות יז, טז. יש רגליים לסברה שצורתה בסידורים הושפעה מאותה מסורת הנזכרת בתלמוד, וראוי להאריך בזה, אלא שאין כאן מקומו. מכל מקום, ברוב הסידורים בני זמננו כבר ניתקן כתיבה של המילה בידי המדפיסים והועמד בשתי תיבות – כתיבה המסורתי במקרא [חא"כ].